

A két jelentés tehát kétségkívül kapcsolatba hozható egymással, közöttük *metonimikus* viszony van: a második jelentés érintkezésen alapuló névátvitellel jött létre az elsőből. A két jelentés összefüggése így felírható egy egymással következtető viszonyban lévő mellérendelő összetett mondattal: *magos, ennélfogva magas*.

Az egymás mellett élő két alak teremtett aztán lehetőséget a jelentések megoszlására: a *magos* mindinkább "elveszíti" második jelentését, mivel az a *magas* jelentésévé vált.

6. Dolgozatomban *magas* melléknevünknek a *mag* szóból való bizonytalan származtatását a szóhasadás lehetőségével számolva, majd a párhuzamos alak- és jelentésmegoszlást igazolva, sikerült megerősítenem. Egyúttal – úgy vélem – pontosítanom is, hiszen ezt az összefüggést a TESz. javaslatához képest természetesebb, a tapasztalattal egyező jelentésfejlődés alapján valószínűsítettem.

Mag szavunk – a TESz. által adott – etimológiája nem igazán meggyőző. Ennek két oka van. Egyrészt az, hogy a feltett rokon nyelvi megfelelőiből következő 'test', 'törzs' alapjelentés és a 'mag' jelentés közti összefüggés kétséges. (BÁRCZI GÉZA emiatt tartotta az etimológiát bizonytalannak.) Hiszen így a szemlélet számára legközvetlenebbül adott jelentéshez ('virágos növény termésében képződő, a csírárt rejtő szaporítószerv') csak átviteleken át juthatunk el. (A szótár közvetlenül az 'ivadék', 'utód' → 'mag' jelentésfejlődést tartja lehetségesnek, így az átvitel iránya is vitatható.)

Másrészt figyelembe kell vennünk azt is, hogy a magyarban a 'test' jelentés – a régiségben éppúgy, mint a nyelvjárásokban – soha, sehol sem volt kimutatható.

A CZUCZOR–FOGARASI szótár szavunkat a *magyal*, *makk*, *monyoró* ~ *mogyoró* ~ *magyaró*, *mony*, *bogyó* szavak körébe vonja, a szavak megnevezte dolgok alaki hasonlósága alapján. Ha figyelembe vesszük, hogy e szavak alakilag szabályos hangmegfelelések mentén összekapcsolhatók, továbbá, hogy az alapjelentések mindegyikében kimutatható egy 'gömbölyű, kerekded, tojásdad' komponens, úgy e föltevés legalábbis meggondolkodtató.

HORVÁTH KATALIN

Az utcanevek írásmódjának vázlatos áttekintése a múlt századtól napjainkig

A leggyakrabban leírt földrajzinév-típusok egyike az utcaneveké. Eleink életében ugyanolyan mértékben fordult elő, mint a mienkben. Írásmódjának részletes szabályozására azonban csak az utóbbi időkben került sor. Az első akadémiai szabályzat 1832-ben még említést sem tett az utcanevekről (de még a földrajzi nevekről sem).

Az 1879-es szabályzat utcanévi példáiból azonban már megállapíthatjuk, hogy a múlt században az *utca* szót *cz*-vel írták, és kötőjellel kapcsolták az előtte álló taghoz: *József-utca*, *Czepléd-utca*, hasonlóképpen: *Fő-út*, *Üllői-út* stb. A *tér* szót viszont egybeírták az előtte álló taggal: *Józseftér*, *Deáktér* stb. Az *-i* képzős melléknévi formát így írták: *józseftéri*, *czepléducai*, de: *Széchenyi-utcai*, *Deák-Ferencztéri* stb.

Az 1901-es akadémiai szabályozás az utcanevek írásában minden elem közé általánosan kötelezővé tette a kötőjelet: *Erzsébet-körút*, *Király-utca*, *Arany-János-utca*, *Deák-Ferencz-tér* stb., és kimondta, hogy az utcanevek nagy kezdőbetűvel írandók, "akár tulajdonnév, akár köznévi az előtagjuk: az *Andrássy-út*, a *Baross-utca*, a *Király-utca*, a *Váci-körút* (ámbar ez utóbbiakat kis betűvel is írhatni ...)".

SIMONYI ZSIGMOND – akadémiaival szembeszegülő – Iskolai helyesírása (1903) általános érvényűen egyszerűsítette a *cz ~ c* írását, és a kettős személynévvel összetett utcákat kötőjel nélkül írta: *Arany János utca*, *Deák Ferenc tér* stb.

HORVÁTH ENDRE 1913-ban helyesírás szótárt szerkesztett, amelyhez helyesírási szabályokat is függesztett és ott, a földrajzi nevek között, az alábbi utcanévi példákat találjuk: *Kecskeméti-utca*, *Petőfi-utca*, *Deák Ferenc-tér*, de: *Ferenciek tere*, *-i* képzővel: *kecskeméti-utcai*, *Petőfi-utcai* stb.

1922-ben ismét akadémiai szabályzat jelent meg, és 1950-ig rögzítette az utcanevek kötőjeles írásmódját: *Múzeum-körút*, *Bécsi-utca*, *Petőfi-tér*, *Arany János-utca*, *Deák Ferenc-utca* stb. (A kettős nevet egységesnek tekintették, ezért nem tettek küzbül kötőjelet, hanem csak utána.)

1927-ben térképészek és földrajzosok a térképi nevek számára helyesírási szabályokat alkottak (DR. TAKÁCS JÓZSEF), de a szabályok – bár térképeken már korábban alkalmazták őket – csak 1940-ben jelentek meg a Földrajzi Közleményekben. E szabályok szerint az *utca* szó kapcsolási módja az előtag szófajától függött. Ha az előtag főnév, akkor egybeírás következett: *Retekutca*, ha tulajdonnév, akkor a kötőjeles kapcsolat volt helyes: *Mohács-utca*, ha melléknév, akkor külön kellett írni: *Váci utca*.

A Budapesti Korrektorok és Revizorok Köre (BALASSA JÓZSEF) főként a nyomdászok számára, 1929-ben adta ki helyesírási szótárát és szabályait. Ennek alapján írták ebben az időben a kiejtést követve *uccá*-nak az *uccá*-t. Írásmódjukról ezt olvashatjuk: "Külön szóba írjuk az *uccák*, *terek* ... neveit, mégpedig kötőjel nélkül: *Erzsébet körút*, *Váci ucca*, *Ferenc József tér* ... Az ezekből a nevekből alkotott mellékneveket kisbetűvel és egy szóba írjuk: *váciuccai* ..., de külön szóba, nagybetűvel írjuk, ha az első része családnév: *Petőfi téri*, *Deák Ferenc uccai*."

Az 1950. évi akadémiai szabályozás az 1922-es utcanévi előírásokat továbbra is érvényben tartotta, de többletként kimondta, hogy a *Hősök tere*, *Mártírok útja* típusú utcanevekben nem kell kötőjelet használni.

A Magyar Tudományos Akadémia csak az 1954-ben megjelent helyesírási szabályzatában (a 10. kiadásban) törölte el egységesen és máig is érvényesen az utcanévi utótagok előtt a kötőjelet: *Ady Endre utca*, *Üllői út*, *Mártírok útja*, *Haris köz*, *Rózsák tere* stb. Előírta, hogy az *-i* képzős származékok a különírást megtartják, és az első tagot nagybetűvel, a másodikat kisbetűvel kell kezdeni: *Rákóczi úti*, *Szabadság téri* stb.

A földrajzi nevek és megjelölések írásának szabályai (FABIÁN PÁL, FÖLDI ERVIN, IFJ. HÓNYI EDE) 1965-ben jelent meg a Földrajzinév-bizottság, az MTA Földrajzi Bizottsága és Elnökségi Helyesírási Bizottsága jóváhagyásával. A szaktudományok az 1954-es akadémiai szabályokkal összhangban levő, lehetőleg minden részletre kiterjedő helyesírási szabályokat igényeltek az utcanévek vonatkozásában is. Tisztázni kellett az utcanévi előtag fogalmát, és szabályozni az utcanévi utótag előtt álló elemek írásmódját.

Utcanevi utótagnak tekintendők és különírandók nemcsak a közismert *utca*, *út*, *útja*, *körút*, *fasor*, *köz*, *tér*, *tere* vagy az ugyanígy kezelt *híd* stb. szavak, hanem a településen belüli vagy települések közötti útvonalak nevében az *utca*, *út*, *tér* stb. köznevet helyettesítő utótagok is. Pl.: *bástya* ~ *Anjou bástya*, *dűlő* ~ *Gyümölcs dűlő*, *árok* ~ *Irhás árok*, *kert* ~ *Martinuzzi kert* stb.

Az utcanévek előtagjai igen változatosak szófaji és szerkezeti tekintetben egyaránt. Ki nem mondott, de a példákból következően általános érvényű szabály, hogy az utcanévekbe kerülő előtagok megőrzik eredeti írásmódjukat, de utcanévként nagy kezdőbetűvel írandók: *haris* ~ *Haris köz*, *Üllő* ~ *üllő* ~ *Üllői út*, *Ady Endre* ~ *Ady Endre utca*, *szabad sajtó* ~ *Szabad sajtó út*, *Bécsi kapu* ~ *Bécsi kapu tér*, *Fehér Hajó vendéglő* ~ *Fehér Hajó utca*, *Csörsz-árok* ~ *Csörsz-árok utca*, *Ferenc-hegy* ~ *Ferenc-hegyi út*, *Sas utca* ~ *Felső Sas utca*, *Fóti út* ~ *Régi Fóti út* stb. A melléknévi *-i* képző minden utcanévi utótaghoz közvetlenül járul, és az előtagok minden vonatkozásban változatlanok maradnak: *Haris közi*, *Üllői úti*, *Ady Endre utcai*, *Szabad sajtó úti*, *Bécsi kapu téri*, *Fehér Hajó utcai*, *Csörsz-árok utcai*, *Ferenc-hegyi úti*; *Felső Sas utcai*, *Régi Fóti úti* stb.

A szabályzat függeléke tartalmaz kb. 90 különírandó utcanévi utótagot és az utcanévek betűrendbe sorolásának szabályait is.

Az akadémiai helyesírási szabályzat legutóbbi, 11. kiadása 1984-ben jelent meg. Az utcanévekkel egy szabálypont foglalkozik, amely nem tér el a Földrajzi nevek és megjelölések írásának szabályaiban lefektetettektől, tehát: "A közterületek nevében a kis kezdőbetűs *utca*, *út*, *tér*, *köz*, *híd* stb. szót különírjuk az előtte álló névrészeketől. – Az *-i* képzőt az ilyen nevek változatlan formájához tesszük hozzá. Alapforma: *Váci utca*, *Gorkij fasor*, *Szabó Ilonka lépcső*, *Tas vezér utca*, *Március 15. tér*, *Tábor-hegyi út*, *Erzsébet híd* stb. – Az *-i* képzős forma: *Váci utcai*, *Gorkij fasori*, *Szabó Ilonka lépcsői*, *Tas vezér utcai*, *Március 15. téri*, *Tábor-hegyi úti*, *Erzsébet hídi* stb."

Az 1984-es szabályozás óta az utcanévek írásában egyetlen helyesírási változás történt. A Helyesírási Bizottság helyt adott annak a közóhajnak, hogy az utcanévekben előforduló, eredetileg kötőjellel írt földrajzi nevek legyenek egybeírtak. (Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az ilyen nevekből az eredeti földrajzi névi alkalmazáskor is elmaradhat a kötőjel!) Tehát: *Táborhegyi út* de: *Tábor-hegy*; *Csörszárok utca* de: *Csörsz-árok*; *Ferenchegy* de: *Ferenc-hegy* stb. – A bizottság elfogadta azt az érvelést, hogy ezekben az utcanévtípusokban sokkal inkább érvényesül a településrésznévi, mint a természeti földrajzi névi jelleg: a településneveket pedig általában egybe kell írni.

A messze múltból eljutottunk a máig, de a fejlődés nem áll meg, a változások érnek. Megfogalmazásuk és regisztrálásuk a jövőendő nyelvészeinek feladata.

HÓNYI EDE

Két magyar eredetű román 'irtás'-t jelölő helynév: *iertăș*, *iertoi* és származékai

1.1. Románia hegyes-dombos vidékein számos olyan román helynévtípus található, amelynek az alapján 'irtás'-t, 'erdőkivágás'-t jelentő közszó (appellativum) áll. Különösen az erdős hegyvidéki területeken gyakoriak ezek a helynevek, de számosak olyan vidéken is, ahol már hiányoznak vagy jelentéktelen nagyságúak a régen kiterjedt erdők, mint pl. a Mezőségen vagy a Partiumban.

Eleinte a hegyvidéken vándorpásztorokodást folytató románság az idők folyamán letelepült. Az általuk létrehozott kisebb települések, házcsoportok általában irtott erdők területén keletkeztek, s majd később falvakká terebélyesedtek. A települések s azok lakói lélekszámának növekedése újabb erdőirtásokat váltott ki, szükség volt újabb szántóföldekre és kaszálókra. Erdélyben a földesúri és várbirtokok területén szívesen látott a zsellérként és jobbágyként letelepülő románság. E birtokok urai különféle engedményekkel és kedvezményekkel igyekeztek az erdők irtását elősegíteni, ami lehetővé tette e birtokok jobb gazdasági kihasználását.

1.2. A múlt század vége fele a román szakirodalom is kezdte tanulmányozni az irtásokat megnevező és jelölő román helyneveket. IORGU IORDAN akadémikus e tanulmányokat rendszerezte és összefoglalta a *Bezeichnung für "Rodenland" in der rumänische Toponomastik* (*Zeitschrift für Ortsnamenforschung* 4 [1925]: 48–60, 171–83) című tanulmányában, majd később a *Toponimia românească* (Bukarest, 1963. 22–6) román névtani alapmunkájában.

2.1. I. IORDAN megállapította, hogy aránylag kevés az olyan 'irtás'-t jelölő helynévtípus, amelynek alapján latin eredetű román közszó áll; ilyenek: *Arsa* (<r. *ars(ă)* 'égett' <lat. *arsurus*), *Curatura* (<r. *cură* 'tisztítani' <lat. *curare*), *Runc* (<r. *runc* 'irtás' <lat. *runcus*) és *Tăietura* (<r. *tăia* 'vágni' <lat. *taliere*) és ezek származékai mint például *Arșița*, *Curăturile*, *Runcușor* stb.

2.2. A legszámosabb csoportot azok a román 'irtás'-t jelölő helynévtípusok alkotják, amelyek szláv eredetű román közszavakon alapulnak. Tekintettel arra, hogy a legtöbb ilyen román közszó esetében nincs még biztosan megállapítva, hogy melyik szláv nyelvből kölcsönözték, azért vö. rövidítéssel az ószláv etimont adjuk meg. Megjegyzendő még, hogy néhány helynévtípus alapján szláv eredetű román közszó áll vagy állott, a következők: *Cîrcea* (vö. szbh. *krĕ*), *Certej* (<r. *certej* <szl. *čertež*) *Jariște* (<r. *jarîște*, vö. ószl. *žarištŭ*), *Laz* (<r. *laz* <szl. *laz*, néha m. *láz*), *Lom* (vö. ószl. *lomŭ*), *Otășău* (vö. bg. *otes*), *Lucina* (<r. *lucina* <szl. *lučina*), *Pîrlitura*